

Αισθήσεις και σημειωτικά συστήματα

1. Κόσμος, αισθήσεις, διαδικασίες εγκεφάλου

Ο νούς έχει κεντρική θέση στη ζωή του ανθρώπου ως βιολογικού και πολιτισμικού όντος, εφόσον επιτρέπει, μέσω των αισθήσεων, σκέψεων, υποθέσεων και φαντασιών, τη γνώση του κόσμου και την επιβίωση του ανθρώπου, την ανάπτυξη πολιτισμού και κοινωνικής ζωής.

Στις διαδικασίες αυτές υπάρχουν στοιχεία αισθητά, όπως τα άμεσα, αυτόματα σημεία (του περιβάλλοντος, του πολιτισμού, της γλώσσας) στα αισθητήρια όργανα, και άγνωστα, λιγότερο ή περισσότερο, όπως η φύση του κόσμου (για τον οποίο έχουμε έμμεση, ελλιπή γνώση), τα άγνωστα σημεία των εσωτερικών διαδικασιών του εγκεφάλου, το υποσυνείδητο (ασαφή, ακαθόριστα συναισθήματα), η μνήμη (βιώματα, εμπειρίες, γνώσεις ως διαδικασίες), τα πρόσωπα (άγνωστος εσωτερικός κόσμος, ακόμη και του εαυτού μας), η κοινωνία (ύπαρξη και επιδράσεις άλλων προσώπων). Στον νού καταλήγουν, μέσω των αισθήσεων, ερεθίσματα του κόσμου, της γλώσσας, προσώπων, της κοινωνίας, του πολιτισμού, και σε αυτόν αναπτύσσονται, διατηρούνται, τροποποιούνται, εξελίσσονται στοιχεία της μνήμης, του υποσυνείδητου, της σκέψης και της νόησης (πρβ. και όνειρα).

2. Σημειωτικά συστήματα, σημειωτικές πράξεις και καταστάσεις

Τα σημειωτικά συστήματα περιλαμβάνουν σημεία (με έκφραση και περιεχόμενο), κανόνες συνδυασμού τους, και χρήσεις, δηλωτικές και αξιολογικές, απο πομπούς προς δέκτες. Η πληροφόρηση μέσω των συστημάτων αυτών μπορεί να είναι γενική (προς ομάδες δέκτων, προς όλους τους δέκτες κλπ., πρβ. τηλεόραση), εξειδικευμένη (προς ειδικούς δέκτες, π.χ. μιά επιστημονική εργασία προς επιστήμονες γνώστες της περιοχής), αόριστη (υποδοχή σημείων χωρίς να υπάρχει πομπός ή χωρίς να προορίζονται για δέκτη, π.χ. νέες γνώσεις, νέες εμπειρίες κλπ.).

Η σημειωτική κατάσταση αφορά τη συνεχή ύπαρξη του σημειωτικού συστήματος (π.χ. συστήματα συγγενικών, επαγγελματικών, κοινωνικών σχέσεων), ενώ η σημειωτική πράξη (σημείωση) την πραγμάτωση ενός σημειωτικού συστήματος (πρβ. εκφώνηση στη γλωσσική επικοινωνία).

Οι σημειωτικές πράξεις απαιτούν πομπό / πομπούς και δέκτη / δέκτες: άμεσους (όσοι συμμετέχουν στη σημειωτική πράξη και επικοινωνία, π.χ. συνομιλητές, χορευτές κλπ.) ή έμμεσους (όσοι είναι παρόντες, π.χ. ακροατές, θεατές χορού κλπ., ή απόντες, π.χ. όσοι πληροφορούνται για τη γλωσσική επικοινωνία, συνομιλία), πρβ. και συνθετότερες καταστάσεις, όπως στο θέατρο (ηθοποιοί, σκηνοθέτης και τεχνικοί, θεατές και ταξιθέτες κλπ.).

Τα σημειωτικά συστήματα γεννιούνται (π.χ. η γλώσσα μαζί με τον άνθρωπο), αναπτύσσονται, εξελίσσονται, άν και δέν είναι πάντοτε εύκολη ή δυνατή η διαχρονική τους παρακολούθηση (υποθέσεις βάσει τωρινών στοιχείων της παρατήρησης και ανάλυσης, πρβ. θεωρίες για τη γένεση της γλώσσας), π.χ. ένα κρύο αντικείμενο συνήθως απωθεί (πρβ. την έκφραση *κρύο πράμα*), ενώ αντίθετα μιά κίνηση χαϊδέματος (με ποι-

κιλία στον τόπο, την κατεύθυνση, το όργανο, την ένταση, τη διάρκεια), ένα χάδι, μπορεί να συμβολίζει, όταν καθιερωθεί, προσηνή διάθεση, αγάπη κλπ., και να εξειδικεύεται, πρβ. χάδια προς μικρά παιδιά, ζώα κλπ.

3. Σημειωτικά συστήματα και αισθήσεις

Τα σημειωτικά συστήματα πραγματώνονται σε έκφραση (ύλη, ουσία) αντιληπτή απο κάποια αίσθηση, π.χ. η γλώσσα ως προφορικός λόγος (άρθρωση, εκφώνηση) απευθύνεται στην ακοή, ως γραπτός λόγος στην όραση. Χρησιμοποιούν ως υλικό έναν 'ωκεανό' αισθημάτων και επιπλέον σε αυτόν (πρβ. επιβλητικότητα εντυπώσεων της φύσης με προσπάθειες έκφρασης των ισχυρών βιωμάτων που προκαλεί).

Ένα περιεχόμενο (σημειωτική κατάσταση του εγκεφάλου) μπορεί να εκφραστεί με ποικίλα συστήματα σημείων, τα οποία βασίζονται και απευθύνονται σε διαφορετικές αισθήσεις, μία κάθε φορά ή περισσότερες κάποτε, που χρησιμοποιούνται παράλληλα ή διαδοχικά μέσα στον χρόνο (δια-αισθητικά), π.χ. η γλώσσα στην ακοή (π.χ. *όχι /όχι/*) ή και στην όραση, με γλώσσα + νεύμα (*/όχι/* + ανάνευση κεφαλιού στην κοινή νεοελληνική), με σημεία ομωνυμικά ή αντωνυμικά (π.χ. */δέχομε/* + κλείσιμο του ματιού, όπου το δεύτερο, κινηματικό σημείο αναιρεί το πρώτο).

Ορισμένα συστήματα, όπως τα απτικά, τα όσφρητικά, τα γευστικά, είναι αισθητικά σαφή (ο εγκέφαλος ξεχωρίζει ένα τεράστιο φάσμα αισθήσεων), αλλά συνειδητά ασαφή (πρβ. ότι, παρά την ποικιλία τους, λείπουν ονομασίες για όλα τα διαφορετικά σημεία, η ορολογία [βλ. 5] είναι ελλιπής και περιορισμένη στην κοινή, καθημερινή γλώσσα, αλλά πιό αναπτυγμένη κάποτε στην επιστημονική). Η μελέτη τους και ο καθορισμός τους γίνεται, εκτός της αυτοπαρατήρησης, μέσω της γλώσσας ή της δείξης με δείγμα (token), π.χ. *πώς μυρίζουν οι πασχαλιές, τέτοια μυρωδιά*, πρβ. και εκφράσεις όπως *μυρίζει σαν...* (λουλούδι, ουσία κλπ.), *μυρίζει πασχαλιά, έχουν μυρωδιά γλυκιά / δριμεία* κλπ. (όροι απο άλλες αισθήσεις), *είναι σαν αυτό* + δείξη (σε πασχαλιά ή άρωμα), *είναι όπως όταν* + περιγραφή.

Λίγα σημειωτικά συστήματα βασίζονται στην αφή, την όσφρηση και τη γεύση, παρόλο που με τις αισθήσεις αυτές βρισκόμαστε πιό κοντά στην εξωτερική πραγματικότητα (πρωταρχικότερες εμπειρίες, που δυσκολότερα απομονώνονται απο τη σκέψη κλπ.).

Για την αντίληψη του κόσμου των ανθρώπων είναι αποτελεσματικά (έχουν αποτελεσματικότερες δυνατότητες) τα οπτικά και τα ακουστικά συστήματα, που μας τοποθετούν σε κάποια απόσταση απο τον κόσμο και τελικά μπορούν να δημιουργήσουν έναν επαρκή κόσμο φαντασίας, απομονώνοντάς μας απο την πραγματικότητα (εμπειρίες σώματος – πνεύματος αξιολογούμενες ως προς τη ζωή).

Τα σημειωτικά συστήματα παρουσιάζουν μεταξύ τους υπωνυμία (ιδίως αν πάρουμε υπόψη τις δυνατότητες της γλώσσας), π.χ. τα γλωσσικά σημεία (μεγάλο πλήθος, που έχει συγκεντρωθεί και μελετηθεί, εκτός των υπερτεμαχιακών, δηλαδή των ιδιαίτερων και ποικίλων επιτονισμών), με τα κινηματικά σημεία που τα συνοδεύουν (μεγάλο πλήθος, αλλά αμελέτητα και αθησαύριστα, βλ. Jakobson 1972), π.χ. αρνητικά μόρια + κινηματικά που τα συνοδεύουν (*ναι / όχι* + σημεία κατάνευσης / ανάνευσης κλπ.), σημεία αμφιβολίας, τροπικότητων, επιφωνημάτων και αναφωνήσεων (π.χ. *όχι!, μπά!, τί λέ ρέ!, τί μας λές!* κλπ.).

4. Παραδοσιακές αισθήσεις

4.1 Όραση

Στην όραση βασίζονται οπτικά συστήματα:

- αισθήματα, εντυπώσεις: ορατά αντικείμενα, όντα, καταστάσεις, ενέργειες κλπ., που αναγνωρίζονται (τα μάτια ξεχωρίζουν, αναγνωρίζουν μοναδικά όντα κλπ., χρώματα, σχήματα, πλέγματα κλπ.), ή αδιόρατα στοιχεία κλπ., ενώ κάποιες λεπτομέρειες αφαιρούνται (δέν μπορούν να εκφραστούν πάντα).
- σημειωτικές πράξεις: σήματα, κινηματικά σημεία (νεύματα κλπ.), τέχνη (ζωγραφική), αρχιτεκτονική, γλυπτική, διαφήμιση, συμβολισμός χρωμάτων (κατα πολιτισμούς και άτομα), τηλεόραση (πρβ. άνοιγμα με αυτή στην παγκόσμια κοινότητα των παλαιότερων 'κλειστών' οικισμών).

Στα οπτικά συστήματα το σημαινόμενο μπορεί να συμπίπτει με το σημαίνον (αντικείμενο αναφοράς ως δείγμα μιάς κατηγορίας), ενώ η έννοια του σημείου δέν είναι σαφής, δέν οδηγεί στη γλώσσα (πρβ. στο *Gulliver's Travels* του J. Swift αυτούς που συνεννοούνται δείχνοντας μικρά δείγματα αντικειμένων). Τα συστήματα αυτά δημιουργούν αντικείμενα που δέν είδε ποτέ ο χρήστης (όπως, σπάνια σχετικά, στη γεωμετρική τέχνη, που αποτελεί ίσως εξέλιξη νατουραλιστικής τέχνης).

Τα οπτικά συστήματα αναφέρονται στα εξωγλωσσικά συμφραζόμενα (στον λόγο, διάλογο) και μπορούν να παράγονται απο το ανθρώπινο σώμα (ως όργανο / όργανα: κινήσεις μελών σώματος) ή άλλα όργανα (φωτοηλέγραφος, σημαίες πλοίων κλπ.). Αντίθετα απο τα ακουστικά, ο δέκτης σε αυτά μπορεί να εμποδίσει την αποδοχή τους (κλείσιμο ματιών, πρβ. και σκοτάδι).

Τα οπτικά συστήματα, όταν δέν αποτελούν μεταφορά ηχητικών συστημάτων σε άλλη ουσία (γραφή), είναι δεικτικά ή εικονικά (σπάνια συμβολικά) και επιτρέπουν νέες δημιουργίες (τέχνη, προσωπικά οράματα). Ιδιαίτερη ανάπτυξη έχουν σε ορισμένους πολιτισμούς τα υποσυστήματα χρωμάτων (βλ. Cage 1994): λεξιλόγιο (ασάφεια, έλλειψη διαπροσωπικής συμφωνίας, αξιολόγησης), υλικά (τεχνολογία, πειραματισμοί), σημασία και αξιολόγηση (αισθητική διάσταση, διαφορές και αλλαγές κατα κοινωνία αλλά και μέσα στην ίδια κοινωνία), θεωρίες (μεταφυσικές, οπτικής φυσιολογίας, υλικές), δύο όψεις χρώματος (οπτική γωνία, χειρισμός χρωμάτων, πρβ. και απόχρωση, τόνος).

4.2 Ακοή

Στην ακοή βασίζονται συστήματα λιγότερο ή περισσότερο οργανωμένα και πλούσια:

- αισθήματα, εντυπώσεις: ανέμφατοι ήχοι, κρότοι, θόρυβοι, κραυγές (ζώνων κλπ.), ηχητικές αποχρώσεις, επιφωνήματα εκτός γλωσσικού συστήματος
- οργανωμένη μορφή: γλώσσα (έκφραση και περιεχόμενο / σημαίνον και σημαινόμενο, έννοιες αφηρημένες, φαντασίας, γενικές και γενικευτικές, σύμβολα, γλωσσικά σημεία ανάλογα με το κείμενο κλπ.), μουσική (ροή, διαδικασία κλπ.), ραδιόφωνο.

Τα ακουστικά ή ηχητικά συστήματα μπορούν να παράγονται απο το ανθρώπινο σώμα (άρθρωση γλώσσας κλπ.) ή άλλα όργανα (τηλέφωνο, μικρόφωνο, μεγάφωνο, δίσκοι κλπ.) και είναι αναγκαστικά για τον δέκτη (πρβ. Guignard 1996: «les oreilles

n'ont pas de paupières»), επειδή το κλείσιμο των αφτιών είναι συνήθως αναποτελεσματικό και αποτελεί αρνητικό σημείο (διακοπή επαφής).

Στα ακουστικά συστήματα το σημαινόμενο είναι κάτι που μπορεί να μὴν είναι παρόν, να μὴ φαίνεται, μπορεί κανείς να δημιουργεί ποικιλίες ήχων που δέν άκουσε ποτέ, ενώ η έννοια του σημείου είναι σαφής και οδηγεί στη γλώσσα.

Τα συστήματα αυτά επιτρέπουν με τη γλώσσα την έκφραση οποιουδήποτε περιεχομένου (κυρίως σύμβολα) και νέες δημιουργίες (πρβ. λογοτεχνία κλπ.), αλλά πρβ. και τους όρκους σιωπής (vœu de silence).

4.3 Όσφρηση

Τα οσφρητικά συστήματα παράγονται απο το ανθρώπινο σώμα (πρβ. έμβια όντα) ή απο άλλα όργανα (δείγματα αρωμάτων και μυρωδιών, εργαστηριακές κατασκευές, πρβ. και συμβολισμό αρωμάτων) και παρουσιάζουν έλλειψη πρακτικότητας, διότι δέν παράγονται κατα βούληση και σε επιθυμητή ποικιλία απο τα όργανα του ανθρώπινου σώματος, είναι όμως δυνατές νέες δημιουργίες (π.χ. στα αρώματα). Ο δέκτης, για να εμποδίσει την πρόσληψή τους (πρβ. την ακούσια δύναμη των οσμών και την ανακλητική τους ισχύ), πρέπει να κλείσει τη μύτη του ή να απομακρυνθεί, πρβ. παθητική (ό,τι δέν μπορούμε παρα να μυρίσουμε) και ενεργητική (αναζήτηση και εκτίμηση μυρωδιάς, οσμής) στάση.

Οι οσμές είναι σε υψηλό βαθμό προσωπικές, παρά τις κοινές εκτιμήσεις σε ορισμένες περιπτώσεις (πρβ. το ερωτηματολόγιο του *National Geographic*, βλ. Gibbons 1986).

4.4 Γεύση

Τα γευστικά συστήματα παράγονται απο τον άνθρωπο (πρβ. ηθελημένες ανακλήσεις αισθημάτων ξινού, π.χ. γεύση λεμονιού κλπ.) ή άλλα όργανα (παραδοσιακά φαγητά, 'κουζίνα' διαφόρων κοινωνιών και πολιτισμών, π.χ. ανάμειξη ζάχαρης και ξιδιού στην κινεζική, πρβ. την ένωση γλυκού και αλμυρού, που δημιουργεί το αίσθημα του αηδούς).

Τα γευστικά συστήματα παρουσιάζουν έλλειψη πρακτικότητας, διότι δέν παράγονται κατα βούληση και σε ποικιλία απο μέρη του ανθρώπινου σώματος, αλλά παρουσιάζουν δυνατότητες νέων δημιουργιών (νέα 'πιάτα', νέες γεύσεις). Ο δέκτης, για να εμποδίσει την πρόσληψη, πρέπει να κλείσει το στόμα του.

Η οργάνωση της γεύσης γίνεται ποικιλοτρόπως (πρβ. συμβολισμούς φαγητών), διακρίνοντας:

- αισθητική πλευρά, γούστο (F. Ponge: «le goût est quelque chose de plus important que les besoins») ατομικό (πρβ. de gustibus non disputandum) και ομαδικό (πρβ. «δέν ταιριάζουν ψάρι με τυρί» κλπ.)·
- θετική – αρνητική πλευρά: νόστιμο – άνοστο (πρβ. γλυκό – πικρό), αγάπη – απέχθεια·
- παθητική – ενεργητική στάση: πρβ. τις εκφράσεις *το έφαγε με το ζόρι* – *έγλειψε και το πιάτο*, όπως και τον έλεγχο για δηλητηριασμένο φαγητό, βρωσιμότητα τροφής, ανακλαστικές αντιδράσεις·
- βιολογική πλευρά: η συντήρηση του οργανισμού, μαζί με τον ύπνο, καταλαμβάνει το 40% του χρόνου του ανθρώπου (Dibie 1991)·

- κοινωνική πλευρά: φτώχεια – πλούτος, φαγητό ως μέσο κοινωνικοποίησης (τρόπος κατανάλωσης, θέσεις συνδαιτημόνων, θέση γυναικών, ηλικιωμένων, παιδιών κατα κοινωνίες, ομιλία – σιωπή κατά τη διάρκεια του γεύματος)·
- πολιτιστική: καθημερινή – γιορτές (ώρες ημέρας, εποχές έτους, προτιμήσεις και μή φαγητών), μέσο και πειραματικό όργανο αισθησιακών, κοινωνικών και αισθητικών εμπειριών και επιθυμιών, πρβ. μερίδια, δίαιτα, τέχνη μαγειρικής, κατανομή αρμοδιοτήτων σε σφαγή χοίρων (άντρες: αλάτισμα, σκληρή δουλειά, ξηρότητα· γυναίκες: μαγείρεμα, υγρασία, ζέστη) κλπ. Το φαγητό είναι κάτι περισσότερο από την τροφή, γιατί επηρεάζεται από πολλά στοιχεία: συνθήκες εργασίας, ελεύθερο χρόνο, θρησκευτικές, οικονομικές και πολιτικές επιρροές κλπ.

4.5 Αφή

Τα απτικά συστήματα παράγονται από το ανθρώπινο σώμα (όργανο / όργανα): επαφές με διάφορα όργανα του σώματος (475 μορφές κατά τον ψυχίατρο L. Ancona, χάδια κλπ.), κυρίως τα χέρια (σφιζίματα χεριού για χειραψία κλπ., χτυπήματα σε επιφάνειες, π.χ. στην πλάτη), αλλά και τα χείλη (φιλήματα κλπ.), ή άλλα όργανα ή αντικείμενα (χρήση τους για κάλυψη αποστάσεων κλπ., ρούχα: υφάσματα για μέρη σώματος, πρακτική αντιμετώπιση διαφόρων καταστάσεων όπως το πολιτικό ψύχος κλπ., νέες δημιουργίες όπως η μόδα κλπ.).

Τα απτικά συστήματα, όπου οι κοινωνικές συμβάσεις το επιτρέπουν, δέν μπορούν να αναπτύξουν συνθετικότητα και πρακτικότητα (πρβ. απόσταση κλπ. μεταξύ πηγής και αισθητήριου οργάνου). Ο δέκτης μπορεί να αποφύγει την πρόσληψή τους (απομάκρυνση και αποφυγή επαφής, που αποτελούν αρνητικά σημεία).

Πομπός και δέκτης διακρίνονται ως προς τον έλεγχο των σημείων: ο εγκέφαλος είναι δέκτης πολλών σημείων, αλλά δέν μπορεί να ελέγξει κατά βούληση τους αγωγούς (ενστικτώδη, ασύνεδα, υποχρεωτικά κλπ.) παρά σε μικρό βαθμό (πρέπει να αναζητηθούν τα αίτια). Τα απτικά σημεία χρησιμεύουν για την ατομική γνώση του περιβάλλοντος (πρβ. αγγίγματα αντικειμένων κλπ., ιδίως στους τυφλούς), τη θέση του ατόμου σε αυτό (πάνω – κάτω κλπ.) και δέν μπορούν να διδαχτούν.

4.6 Άλλες αισθήσεις

Εκτός των πέντε παραδοσιακών αισθήσεων, είναι δυνατό να δεχτούμε και άλλες αισθήσεις, όπως:

- τις ειδικές (βλ. Σαββάκη 1989), εκτός της όρασης, ακοής, όσφρησης, γεύσης: αισθήσεις ισορροπίας (πρβ. ίλιγγο, κινήσεις στον χώρο κλπ.) και κινήσεων (νεύματα κωφαλάων, χορός με πόδια ή χέρια, πρβ. τον ινδικό χορό kathakali με βάση το Natya Shastra)·
- τις σωματικές αισθήσεις (βλ. Σαββάκη 1989) εκτός της αφής (αισθήσεις του δέρματος): θερμοκρασίας (κρύο κλπ.), οργανικές (πίεσης, πόνου), αισθαντικότητας (δόνησης, θέσης, μυών, ιδιοαντίληψης).

Ανάλογα με τις θεωρίες και τις υποθέσεις, θα μπορούσαμε να προσθέσουμε και τις εξής αισθήσεις: ρυθμού (πρβ. τυμπανοκρουσίες οπαδών ομάδας: *τά τά τατατά τατα-*

τάτα τατά! κλπ.), νόησης (πρβ. σκέψη: έννοιες, υπονοητικά εκτός γλώσσας: ακαθόριστα αισθήματα και συναισθήματα [πρβ. Sarraute 1957], γνώσεις), ενοράσεων και φαντασίας, μνήμης, μή κανονικών καταστάσεων (ψυχασθένειες κλπ.), αισθήσεις εκτός πολιτιστικού συστήματος.

5. Ορολογία

Εξετάζοντας την ορολογία των αισθήσεων στην κοινή νεοελληνική, παρατηρούμε κυριολεξίες και μεταφορές (πρβ. και συναισθησία), λεξιλογικό πλούτο και φτώχεια (βλ. Βοσταντζόγλου 1962).

1) Όραση

Η ορολογία της όρασης είναι πλούσια και αντλείται απο τις εμπειρίες του κόσμου (χρώματα, φώς – σκοτάδι κλπ.). Ορισμένοι όροι είναι μεταφορικοί, πρβ. τα *οξυδερκής – αμβλυπός* με τα *μακρόθωρος – κοντόθωρος*.

2) Ακοή

Μεταφορές: *γλυκόηχος – βροντόφωνος, χαμηλόφωνος, κούφιος*.

3) Όσφρηση

Έλλειψη λεξιλογίου για τη δήλωση όλων των οσμών, πρβ. *μυρωδάτος – βρομερός*.

4) Γεύση

Πρβ. *εύγευστος – άγευστος* αλλά και *ανούσιος, βαρύς – ελαφρύς καφές* (πρβ. και *σέρτικος < τουρκ. sert ‘οξύς, δυνατός’ – γιαβάσικος καφές < τουρκ. yavaş ‘σιγανός, ήπιος’, πρβ. και οξύς – ξινός*).

5) Αφή

Πρβ. *γαργαλιστικός, ξυστός (ακροθιγής)* κλπ.

6) Άλλες αισθήσεις

Θερμότητα (*θερμός, ζεστός, καυτός – ψυχρός, παγωμένος, δροσερός, κρύος*), πίεση (*σφιχτός, πατητός, σκληρός – μαλακός*), πόνος (*ηδονικός – οδυνηρός*), δόνηση και θέση (*ευσταθής, σταθερός – ασταθής, σειστός, τρεμουλιαστός*), κίνηση (*ενεργής – αδρανής* αλλά και *απαθής*), ρυθμός (*ρυθμικός, παλμικός – άρρυθμος, αρμονικός*) κλπ.

Η κοινή νεοελληνική, όπως και άλλες γλώσσες (πρβ. κατανομή χρωμάτων κατα γλώσσες), χρησιμοποιεί ποικίλα γλωσσικά μέσα για τη δήλωση διαφοροποιήσεων, π.χ. εκτός των απλών λέξεων (βασικό λεξιλόγιο, ήχοι, κραυγές ζώνων κλπ.), την παραγωγή (π.χ. τα επιθήματα *-ούλης, -ούτσικος, -ωπός, -ιδερός, -ουλός, -άς, -(ω)τικός, -(αν)τικός, -(σ)τικός, -άτος*), τη σύνθεση (π.χ. *αν-, ξε-, υπο-, ευ- / δυσ-, μισο- / ημι-, πολυ-, υψηλο- / χαμηλο-, μικρο- / μεγαλο-, βαρυ- / ελαφρο-, βροντο-, ηλιο-, φωτο-, κατα-, -φωνος, -φεγγής*), παρομοιώσεις (π.χ. *κόκκινο σαν αίμα* κλπ.), μεταφορές (βλ. παραπάνω). Χρήσιμες διακρίσεις ως προς τα επίπεδα της γλώσσας επιτυγχάνονται με τις αντιθέσεις δημοτικών – λόγιων – λαϊκών – ξένων λέξεων κλπ.

6. Τροποποιήσεις, μεταφορές, συνδυασμοί, αντιθέσεις

Στοιχεία συστημάτων, αλλά και ολόκληρα συστήματα, μπορούν:

- να τροποποιούνται, π.χ. διαφορετικό σφίξιμο χεριού σε χειραψία (ατομικές διαφορές στον χρόνο της ενέργειας, κατα περίπτωση κλπ.)·

- να μεταφέρονται σε άλλη αίσθηση (ουσία), π.χ. η γλώσσα απο προφορική (πρβ. ακοή) μπορεί να μεταφερθεί σε γραπτή (πρβ. όραση) μορφή και σύστημα·
- να συνδυάζονται, π.χ. η γλώσσα (προφορικός λόγος) με κινηματικά σημεία ή το εξωγλωσσικό περιβάλλον (πρβ. όραση), πρβ. και την έκφραση *στη φωνή κι ο γάιδαρος*, ή να μη συνδυάζονται και να αλληλοαποκλείονται (πρβ. ανάγνωση και εξωγλωσσικό περιβάλλον), αλλά πρβ. οπτικά ή κινηματικά συστήματα στη γραφή (ορθογραφία, γραφή και ανάγνωση), στο τραγούδι (γλώσσα και μουσική) κλπ·
- να αντιτίθενται, πρβ. περιπτώσεις αντίθεσης προφορικού χαιρετισμού με χειραψία (αλλά μπορούν και να συνδυάζονται), προφορικού λόγου με κλείσιμο ματιού (ταυτόχροнос, αντιθετικός συνδυασμός).

Συστήματα μπορούν να αναπτυχθούν σε τέχνες, όπως η λογοτεχνία, η μυθολογία, η ζωγραφική, η γλυπτική, η μουσική, ή με συνδυασμούς: κινηματογράφος, θέατρο, όπερα, θρησκευτικές λειτουργίες (μαντείες κλπ.), τσίρκο, κόμικς. Συχνά εμφανίζονται ακραίοι πειραματισμοί, π.χ. κατα τον J. L. Borges οι πίνακες των P. Picasso, G. Braque κ.ά. (χρώματα και σχήματα προκαλούν εντυπώσεις τελείως ξένες απο τα θέματα που αναπαριστούν) οδήγησαν την G. Stein να εφαρμόσει και στις λέξεις το ίδιο, δηλαδή να μὴ τις θεωρεί απλά σύμβολα (πολλαπλασιάζει τα ρήματα και αποφεύγει τα ουσιαστικά, γιατί μπορεί να διακόψουν τη συνέχεια, πρβ. στον κινηματογράφο τη διαδοχή εικόνων ως ρευστή συνέχεια και δημιουργό ενότητας).

8. Αίσθημα και συναίσθημα

Παρά τις δυσκολίες ορισμού, συνήθως γίνεται διάκριση μεταξύ αισθήσεων (sensations), αντιλήψεων (perceptions), συναισθημάτων (emotions: θυμός, άγχος, φόβος, ανησυχία, απάθεια, αδιαφορία, κατάθλιψη, χιούμορ, πρβ. γλώσσα σώματος) και κινήτρων (motivations: ώσεις αφεκτιβικές, προσχωρητικές, περιέργεια, εξάλειψη, εξερεύνηση, πείνα, δίψα, πόνος, σέξ, ύπνος, μητρική αγάπη κλπ., πρβ. έννοιες επιθετικότητας, θυμού, επιπέδου φιλοδοξίας, συναγωνισμού, συμμόρφωσης, εξάρτησης – ανεξαρτησίας, σχέσεων κυριαρχίας, μείωσης ώσεων, ενστίκτων, pleasure principle κλπ.), πρβ. και προσοχή, αυταπάτες.

Η σημειολογική μελέτη της έκφρασης των συναισθημάτων μέσω των διαφόρων σημειωτικών συστημάτων δείχνει τη μεγάλη και ανεξερεύνητη σε πολλές περιοχές ποικιλία τους, πρβ. συναισθήματα συνδεόμενα και εκφραζόμενα απο παραγλωσσικά χαρακτηριστικά (βλ. Davitz 1964), απο κινήσεις των χεριών χορευτών κλπ. Απο την πλευρά της ψυχολογίας και της ψυχανάλυσης υπάρχει εκτενής βιβλιογραφία (πρβ. L. Vygotsky, S. Freud, J. Lacan κ.ά.), όπως και απο την κριτική ανάλυση λογοτεχνικών έργων (ψυχολογία ηρώων, καταστάσεων κλπ.).

Ένα αίσθημα μπορεί να προκαλέσει ένα συναίσθημα ανάλογα με το πολιτιστικό σύστημα (σημειωτικά υποσυστήματα που αποκτούνται και μεταβάλλονται με τις εμπειρίες, πρβ. ώρες, εποχές, γιορτές κάποιας περιοχής μιάς πόλης, της υπαίθρου κλπ.), π.χ. η σιωπή, η ησυχία, ο κενός χώρος, η ατμόσφαιρα κλπ. συμβολίζουν κάτι περισσότερο απο χρώματα, ήχους, σχήματα και μορφές ή κινήσεις των όντων κλπ., δηλαδή η σιωπή έχει 'βάρος', 'πυκνότητα' (πρβ. *νεκρική σιγή* κλπ.), πρβ. γενικά τις μεταφορικές χρήσεις των *γλυκός – πικρός, σκληρός – μαλακός, βρομερός* κλπ. Οι οσμές διαποτίζουν

όλα τα συναισθήματά μας και καθορίζουν και επηρεάζουν συμπεριφορές, ιδίως υποσυνείδητες. Οι αισθήσεις επηρεάζουν εμάς όπως και τα ζώα, χωρίς να το συνειδητοποιούμε πάντοτε (πρβ. ψυχολογικές αλλαγές συμπεριφοράς).

9. Άνθρωποι, ζώα, φυτά

Η ιδιαίτερη ανάπτυξη μιάς αίσθησης σε κατάλληλο περιβάλλον οδηγεί σε εξειδικεύσεις της βιολογικής εξέλιξης (π.χ. φτερά και όραση → πτηνά), πρβ. μονομερή ανάπτυξη σημειωτικού συστήματος στους ανθρώπους (πρβ. και *purus mathematicus purus asinus* κλπ.).

Η αντίληψη του κόσμου και η ανάπτυξη αισθήσεων για επιβίωση παρουσιάζει τεράστια δημιουργία σημειωτικών συστημάτων στα ζώα (οσφρητικών: σήμανση ζωτικού χώρου, κλήση για ζευγάρι, ένδειξη κινδύνου, εκλογή τροφής κλπ.), ακουστικών, απτικών, γευστικών, οπτικών. Ειδικά στον άνθρωπο παρατηρούμε τη μεγάλη ανάπτυξη ακουστικών (γλώσσα) και οπτικών (κινηματικά κλπ.) συστημάτων, ενώ τα απτικά, οσφρητικά και γευστικά δέν παρουσιάζουν την ίδια έκταση. Η ερμηνεία αυτής της αντίθεσης φαίνεται να είναι η πρακτική αποτελεσματικότητα των πρώτων, επειδή προσφέρονται για εύκολη χρήση μεγάλου αριθμού σημείων με πρόθεση επικοινωνίας (ποικιλία κινήσεων και ήχων, κοντινών και απομακρυσμένων), ενώ τα δεύτερα αναπτύχθηκαν σε πολλά ζώα για διάκριση φυσικών σημείων (οσμές, γεύσεις κλπ.).

Ένας άλλος χώρος ερευνών είναι η ενδοσημειωτική, που μελετά τα σημειωτικά συστήματα μέσα στο σώμα (βιολογικές διαδικασίες κλπ.).

Βιβλιογραφία

- Βοσταντζόγλου, Θ. 1962. *Αντιλεξικόν ή ονομαστικόν της νεοελληνικής γλώσσης*. Αθήνα: Πατρίς.
- Cage, J. 1994. *Colour and Culture. Practice and Meaning from Antiquity to Abstraction*. Λονδίνο: Thames & Hudson.
- Davitz, J. R. (επιμ.). 1964. *The Communication of Emotional Meaning*. Νέα Υόρκη: Mcgraw Hill.
- Dibie, P. 1991. *Wie man sich bettet. Die Kulturgeschichte des Schlafzimmers*. Στουτγκάρδη: Klett Cotta.
- Gibbons, B. 1986. «The Intimate Sense of Smell / National Geographic Smell Survey», *National Geographic* 170 (3), 324–361.
- Guignard, P. 1996. *La haine de la musique*. Παρίσι: Calmann-Lévy.
- Jakobson, R. 1972. «Motor Signs for ‘Yes’ or ‘No’», *Language in Society* 1 (1), 91–96.
- Σαββάκη, Ε. 1989. *Οι παράλληλοι εαυτοί μας*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Sarraute, N. 1957. *Tropismes*. Παρίσι: Éditions de Minuit.